

Прокопенко Я.Г.

аспірантка кафедри економіки і підприємництва,
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського

Prokopenko Yaroslava

Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ В ЛОГІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ АПК

Статтю присвячено дослідженню та аналізу транзакційних витрат підприємств агропромислового комплексу. На основі проведеного теоретичного дослідження визначено еволюцію транзакційних витрат у логістичній системі, а також етапи виникнення транзакцій у процесі логістичного ланцюга «продавець – споживач». Із практичного погляду визначено недоліки в процесі транспортування продукції від виробника до споживача. Визначено транзакційні витрати під час перевезення зерна вагонами-зерновозами та знайдено рішення мінімізації цих витрат продавцем-виробником. Проведене дослідження дало можливість розкрити роль транзакційних витрат для сільськогосподарського підприємства і визначити напрями подальших досліджень управління транзакційними витратами підприємства у сфері агропромислового комплексу.

Ключові слова: транзакція, транзакційні витрати, управління транзакційними витратами, транзакційні витрати в логістичній системі.

Постановка проблеми. Розуміння сутності та змісту транзакційних витрат, умов їх виникнення, значення, співвідношення з трансформаційними (виробничими) витратами є надзвичайно важливим у сучасних умовах господарювання. Варто зазначити, що отримання вигод залежить не тільки від загальної величини транзакційних витрат, а й від їх розподілу між учасниками економічних відносин. Трансформація сільського господарства в Україні відбувається через перехід від фермерського господарства до агрохолдингів. Аналіз соціально-економічних показників у сільській місцевості демонструє, що там, де зникає виробництво, закінчується розвиток села. Розвиток холдингових структур розкриває нові можливості як для населення, так і для органів місцевого самоврядування, створює передумови для призупинення занепаду соціальної сфери сіл, зниження відтоку сільських жителів до міст, сприяє зростанню виробництва сільськогосподарської продукції та підвищенню зайнятості в агросекторі.

Разом із тим розширення масштабів діяльності неминуче призводить до зростання рівня майже всіх видів витрат на підприємстві. Щодо транзакційних витрат, від яких залежить ефективність взаємовідносин міжстейкхолдерами, то деякі з них зростають в абсолютній величині. Це призводить до необхідності звертати все більше уваги на значення транзакційних витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню транзакційних витрат присвячено досить значну кількість праць вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед них можна відзначити наукові праці таких учених, як: Р. Коуз, Д. Норт, Дж. Коммонс, К. Ерроу, В. Кокорев, Л. Базалієва, О. Шепеленко, Р. Капелюшников, Г. Клейнер, Макалюк І. та ін.

Важливим є внесок В.А. Колодійчука в дослідження транзакційних витрат саме у сфері АПК. Однак, зважаючи на значимість аграрного сектору в економіці України, варто більш глибоко дослідити транзакційні витрати, які виникають в агропромисловому комплексі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження та аналіз транзакційних витрат підприємств агропромислового комплексу. Відповідно до зазначеної мети, у роботі поставлено та вирішено такі завдання: визначено еволюцію транзакційних витрат у логістичній системі, досліджено етапи транзакцій, визначено етапи виникнення транзакцій в процесі логістичного ланцюга «продавець – споживач», здійснено пошук та проаналізовано шляхи оптимізації або уникнення транзакційних витрат для продавця в галузі сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. Складність оцінки транзакційних витрат полягає у тому, що вони не піддаються прямому вимірюванню і це, своєю чергою, не дає змоги об'єктивно оцінити витратну частину в системі розрахунку показників ефективності діяльності підприємства. Зазвичай транзакційні витрати в сільському господарстві розглядають як різницю між повною та виробничою собівартістю, додаючи відрахування на соціальні заходи, оплату робіт і послуг на аутсорсингу та ін. У сучасних умовах глобалізації підприємницької діяльності виникає низка витрат, які складно оцінювати та обліковувати.

Якщо постійні і змінні витрати, які лежать в основі закону ефекту масштабу виробництва, загалом можемо ідентифікувати і достатньо точно виміряти їх обсяг за допомогою облікової звітності, то проблема з оцінкою транзакційних витрат повністю вирішеною бути не

може. Трансакційні витрати ми відносимо до латентних витрат, які можна ідентифікувати, але вкрай важко виміряти, оскільки вони не пов'язані із самим процесом створення вартості, а забезпечують лише трансакцію. Однак нехтувати ними – це порушувати принцип

системного підходу до дослідження структурно-функціональних зв'язків між елементами галузевих систем. Еволюцію трансакційних витрат у логістичній системі можна представити у вигляді структурно-логічної схеми (рис. 1).

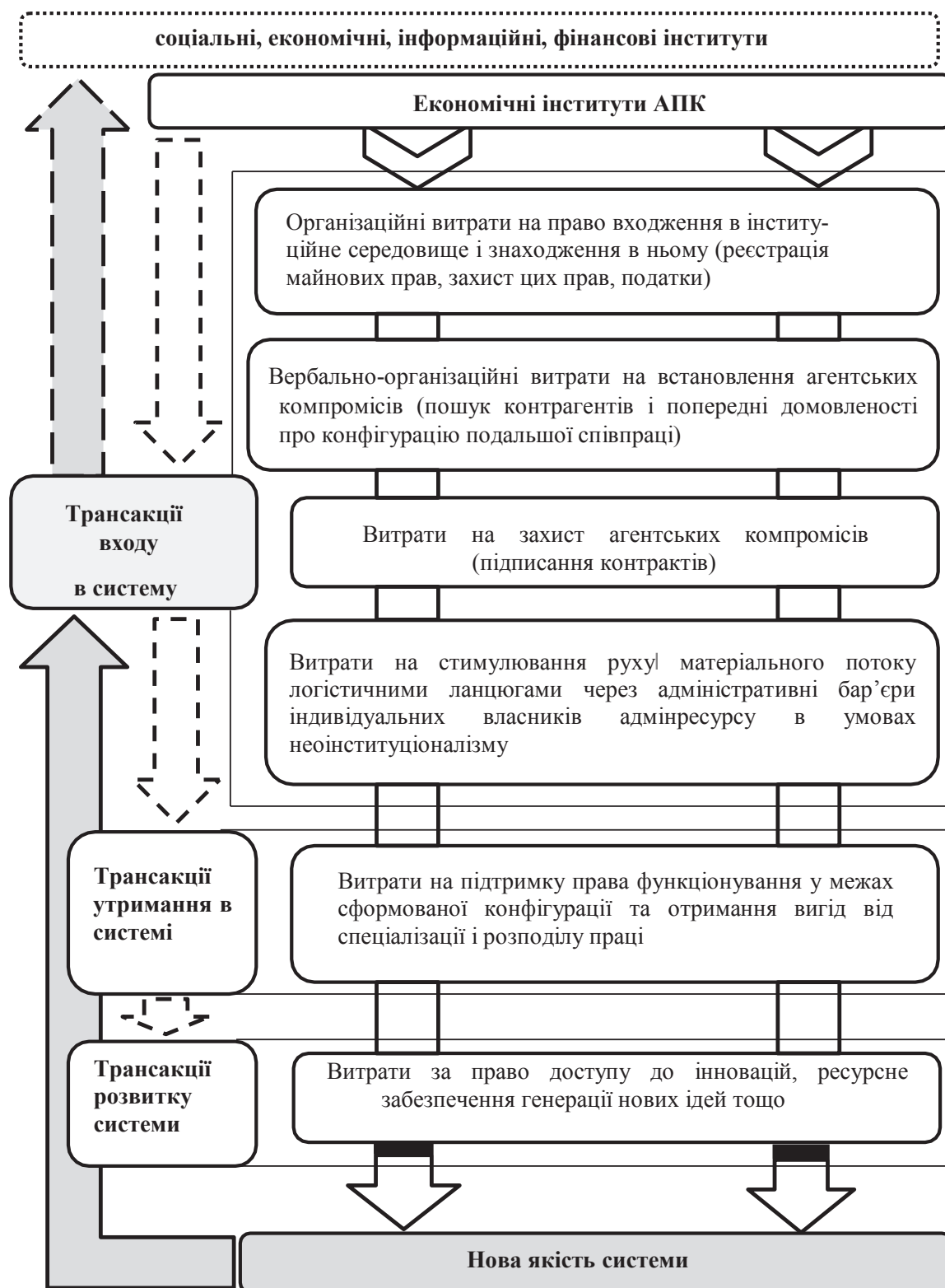

Рис. 1. Еволюція трансакційних витрат у логістичній системі

Джерело: [1]

Трансакційні витрати виникають унаслідок недосконалості ринкового механізму, вони є не лише реальними, а й достатньо значущими, адже укладанню кожної ринкової угоди передують ретельна підготовка, пов'язана з налагодженням комунікацій, проведенням переговорів, реалізацією компромісних рішень тощо. Передусім необхідно акцентувати увагу на інституційній структурі суспільно-економічних відносин, що є рушійною силою розвитку як економіки, так і суспільства загалом.

Предметом дослідження сучасного інституціоналізму є інститути суспільства, які мають місце в економіці, політиці, соціально-правовій і духовній сферах, їх виникнення, функціонування та еволюція [2]. Під інститутами ми розуміємо певні умови, представлені у вигляді штучних обмежень, що об'єднують людей на основі комунікативних зв'язків та спонукають їх до консолідації своїх зусиль у створенні раціональних організаційних форм, що надають їм впевненості й визначеності стратегії подальшої поведінки. Інститути в суспільстві поділяють на формальні (законодавчі обмеження) та неформальні – загальноприйняті умовності й етичні кодекси поведінки людей (звичаї, традиції, неписані правила, що є результатом тісного сумісного існування людей, зокрема телефонне право).

Отже, в основі дослідження еволюції трансакційних витрат є інституційна структура суспільно-економічної формації загалом та з позицій конкретно наукової методології агропромислового комплексу зокрема [1].

В еволюційному розвитку трансакційних витрат окреслюють такі етапи трансакцій [1]:

1. Вхід у систему (витрати на організацію виробничо-збутової системи, пов'язані з офіційними і неофіційними платежами, витратами на налагодження комунікацій, проведення переговорів та ін.).

2. Утримання в системі (витрати на підтримку досягнутих параметрів).

3. Розвиток системи (пошук шляхів доступу до інновацій під тиском конкурентного середовища, не виключаючи промислового шпигунства).

Проблема з оцінкою трансакційних витрат полягає у тому, що вони не піддаються прямому вимірюванню, а це гальмує об'єктивну і повну оцінку витратної частини в системі розрахунку показників ефективності.

Перш за все, починаючи дослідження трансакційних витрат, варто відзначити, що на мікроекономічному рівні розрізняють два види витрат: трансформаційні (або, як їх називають, витрати виробництва) і трансакційні. Перший вид безпосередньо пов'язаний із виробництвом, наприклад витрати на сировину та матеріали, заробітна плата та нарахування, амортизація, загальновиробничі витрати, адміністративні та ін. Базовим для розуміння трансакційних витрат є поняття «трансакція». Трансакція – це переміщення економічного блага або прав на нього від одного економічного суб'єкта до іншого [3]. Трансакції відносно підприємства можуть бути зовнішніми або внутрішніми. Саме тому трансакційні витрати розглядають як на макро-, так і на мікроекономічному рівні.

Розглянемо трансакційні витрати у структурі витрат через призму логістичних, зокрема що виникають на логістичному ланцюжку «виробник – споживач» у процесі транспортування продукції зернової/олійної груп від господарства до порту. Тут трансакційні витрати виникають унаслідок договірних відносин, бюрократії, корупції та інших недоліків ринкового механізму. До того ж вони є не просто реальними, а досить значущими, адже перед укладенням контакту відбуваються переговори, усні домовленості, пошук компромісних рішень тощо.

Оптимізація пересування будь-якої продукції від виробника до кінцевого споживача є важливим моментом у будь-якому бізнес-процесі. Зерно, як і будь-який інший товар, перш ніж потрапити до кінцевого споживача на своєму шляху, проходить низку трансформацій та етапів, на яких його початкова вартість збільшується за рахунок додаткових витрат, а також маржі продавця і/або посередника. Переміщення товарів відбувається за допомогою каналів постачання товарів. Канали постачання товарів – це сукупність учасників процесу руху товарів. Від них залежать швидкість і послідовність руху товару на шляху від виробника до споживача. Канали постачання товарів поділяються на прямі та непрямі. Прямі, або канал нульового рівня, створюються тоді, коли виробник сам виступає на споживчому ринку без участі посередників, використовуючи власну торговельну мережу. Непрямі – передбачають участь незалежних торгових посередників (дистриб'юторів) і поділяються на однорівневі (один посередник – звичайно роздрібна або оптово-роздрібна фірма), дворівневі (два посередники – оптовий і роздрібний), триврівневі і більше. Число рівнів незалежних посередників визначає довжину каналу постачання товару. Учасники обмінюються інформацією, а іноді вступають у договірні відносини з метою вироблення узгодженої та взаємовигідної ринкової політики, ефективного використання свого потенціалу (утворюються так звані конвенціональні й вертикальні маркетингові системи). Чим складніший канал постачання товарів, тим більше ризиків виникнення трансакційних витрат (рис. 2).

Із погляду логістики виробник зерна як початок ланцюга постачання товару може продавати свою продукцію переробним підприємствам, підприємствам, що займаються тваринництвом, посередникам (які реалізують зерно на переробку, для експорту або іншому посереднику) та безпосередньо експортерам (трейдерам).

Із погляду умов щодо постачання продукції більша кількість виробників реалізує зерно прямо зі свого підприємства або з елеватору, де воно знаходиться на зберіганні. Такий спосіб продажу (контракту) в термінах ІНКОТРЕМС позначається як EXW. Продаж зі складу підприємства або елеватора передбачає мінімальні ризики для продавця (виробника). Проте здебільшого ціна продукції, яка реалізується за вимогами EXW, є також мінімальною порівняно із цінами на зерно за іншими умовами постачання. Наприклад, інша можли-

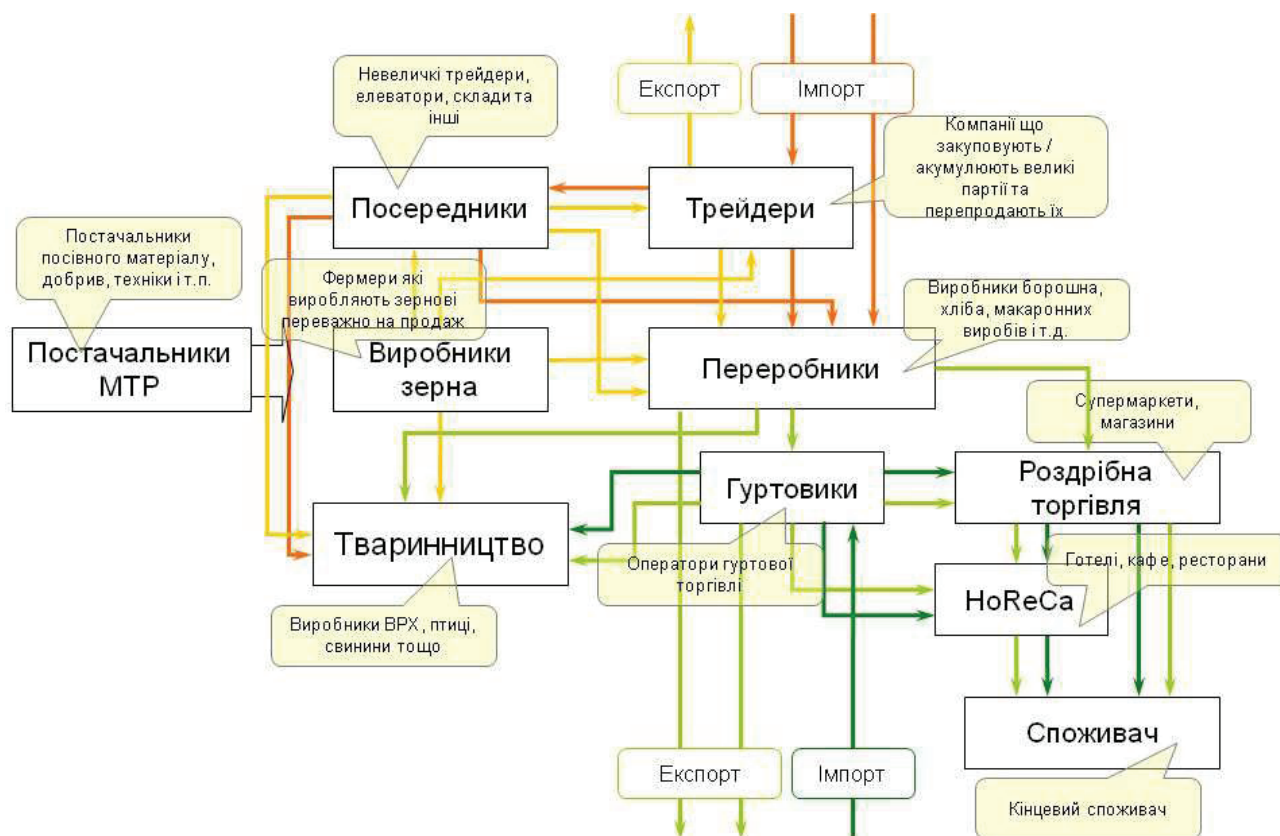

Рис. 2. Загальна схема руху зерна від виробника до кінцевого споживача

Джерело: [4]

вість для виробника зерна є продаж продукції з урахуванням доставки до покупця.

Якщо контракт на продаж продукції включає у себе вимоги до постачання до пункту, вказаного покупцем, то в більшій кількості такий контракт може бути позначений «продаж на умовах СРТ» – це термін ІНКОТРЕМС, який включає у себе як більшу відповідальність та ризики для продавця (виробника), а також більшу вигоду. Додаткові ризики, які пов'язані з поставками за вимогами СРТ, компенсуються додатковими прибутками.

Для прикладу нижче приведемо дані, отримані одним з аграрних підприємств із продажу 1 000 т пшениці в серпні 2019 р (табл. 1).

Таблиця 1

Вхідні дані за контрактом	
пшениця II класу	1000 т
Вимоги до якості	12,5 білок клейковина 23-24 натура 760 клоп черепашка (Eurygaster integriceps) до 2
Термін постачання	вказаний в контракті
Контрактна ціна СРТ	5300
Ціна EXW	4550

Витрати на перевезення 1 000 т пшениці становлять 541 тис грн.

Дохід, отриманий від реалізації пшениці на умовах EXW, становив би 4 550 тис грн.

Витрати на перевезення 1 000 т пшениці становлять 541 тис грн (табл. 2).

Таблиця 2

Витрати на перевезення вагонами-зерновозами експедитора

Стаття витрат	Середні тарифи, грн/т
Вартість перевезення 1 т пшениці	541
Провіздна плата	316,8
Станційний збір	40,3
Сертифікація	14,0
Пломби	5,4
Представницькі витрати	0,8
Плата за виділення вагонів	13,4
Комісійна винагорода експедитора	150

При цьому дохід, отриманий від реалізації пшениці на умовах СРТ, становить 4 579 тис грн.

Ураховуючи різницю між ціною 5 300 грн/т, отриманою за поставку на умовах СРТ (портовий елеватор), та ціною EXW 4550 грн/т, отриманий додатковий дохід становив 209 тис грн.

Суттєві ризики виникають через виникнення посередника під час транспортування продукції в порт – експедитора. Трансакційні витрати виступають тут чи не найважливішими. Такі статті витрат, як провізна

плата, станційний збір, представницькі витрати, прямо залежать від налагодженої комунікації перевізника з контрагентами на станціях залізничного сполучення. Більше того, за умови використання власних вагонів-зерновозів зникають статті витрат, такі як плата за виділення вагонів та комісійна винагорода експедитора (справедливо відзначити, що ці витрати мають складники і трансформаційних, і трансакційних витрат).

Розрахуємо дохід від реалізації продукції на умовах СРТ у разі використання власних хоперів (табл. 3).

Таблиця 3

Витрати на перевезення власними вагонами-зерновозами

Стаття витрат	Середні тарифи, грн/т
Вартість перевезення 1 т пшениці	279
Провізна плата	221,2
Станційний збір	38,2
Сертифікація	14,0
Пломби	5,0
Представницькі витрати	0,7
Плата за виділення вагонів	-
Комісійна винагорода експедитора	-

Дохід, отриманий від реалізації пшениці на умовах СРТ та за умови транспортування власними вагонами-зерновозами – 5021 тис грн. Отриманий додатковий дохід – 471 тис грн (або +262 тис грн, виключаючи посередника-експедитора).

Як було визначено вище, продаж товару на умовах СРТ є більш ризикованим для виробника (продавця) ніж контракт EXW. Визначимо основні ризики та можливі дії для їх мінімізації (табл. 4).

Часто у разі настання ризику між продавцем та покупцем виникає спір щодо того, хто з них має нести майнову та грошову відповідальність за порушення умов, прописаних у контракті. Якщо мирно, шляхом договірних відносин, сторонам не вдається досягти згоди, виникає потреба залучення третьої сторони для вирішення спору.

Сьогодні існують незалежні інституції та арбітражі, які допомагають у разі виникнення труднощів. Однією з таких структур є GAFTA – Міжнародна асоціація торгівлі зерном і кормами (Grain and Feed Trade Association) на ринку агропромислової продукції. Асоціація позиціонує себе як міжнародна, метою якої є розвиток сектору міжнародної торгівлі зерновими культурами і кормами, вдосконалення і стандартизація договірних умов, методів визначення ваги й якості товару, аналітика, сертифікація, захист інтересів учасників ринку, а також підвищення знань та компетентності їх персоналу. GAFTA забезпечує прозору арбітражну процедуру. Таким чином, на даному етапі виникає певний контроль дотримання угод.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного дослідження визначено еволюцію трансакційних витрат у логістичній системі, досліджено етапи трансакцій, визначено етапи виникнення трансакцій у процесі логістичного ланцюга «продавець – споживач», здійснено пошук та проаналізовано шляхи оптимізації або уникнення трансакційних витрат для продавця в галузі сільського господарства. Ураховуючи, що існують різні підходи та методи мінімізації трансакційних витрат, можна зробити висновок про те, що єдиного універсального способу їх зменшення немає. Однак у процесі прийняття управлінських рішень інформація про заплановані або понесені трансакційні витрати займає важливе місце, саме тому питання мінімізації або усунення (якщо це є можливим) трансакційних витрат гостро стоїть перед менеджментом підприємств. Пошук «вузьких місць» у логістичному ланцюзі «продавець – споживач» у розрізі трансакційних витрат дав змогу знайти та запропонувати вирішення питання мінімізації трансакційних витрат на етапі транспортування зерна.

Питання оптимізації, мінімізації та, за можливості, уникнення трансакційних витрат в агропромисловому комплексі є надзвичайно важливим оскільки:

Таблиця 4

Ризики виробника в процесі продажу товару на умовах СРТ та можливі дії для їх мінімізації

Потенційні ризики	Можливі дії
Якість товару не відповідає контрактним вимогам	- провести лабораторні тести товару перед підписанням контракту, причому проби повинні бути відібрані з усієї партії товару згідно з вимогами відповідних стандартів
	- передати потенційному покупцю проби товару для проведення лабораторних досліджень перед підписанням контракту
	- зберігати арбітражні проби, відібрані з автотранспорту перед розвантаженням
Різниця між відвантаженою та розвантаженою кількістю товару	- забезпечити відвантажування та розвантажування товару на ваговому обладнанні, перевіреному згідно з відповідними стандартами
	- інструктувати водія або іншу відповідальну особу про вимоги до зважування вантажів
	- інструктувати водія або іншу відповідальну особу, які дії слід учинити в разі виникнення розходжень у вазі товару
	- забезпечити відповідні умови транспортування для уникнення можливих утрат
Пошкодження товару у процесі перевезення	- забезпечити відповідні умови для уникнення пошкодження товару протягом завантаження та транспортування
Недотримання строків постачання	- планувати контрактні терміни постачання з урахуванням можливих технічних проблем із відвантаженням, транспортуванням товару
	- фіксувати та інформувати покупця про всі затримання в транспортуванні/розвантаженні товару, які не залежать від продавця

по-перше, Україна є одним із найбільших виробників зернових та олійних культур у світі; по-друге, саме сільське господарство, головним чином, приносить валютну виручку в Україну; по-третє, зважаючи на зниження прибутковості аграрного бізнесу через безліч чинників, важливим є пошук оптимізації витрат підприємства на всіх етапах та рівнях.

У дослідженні проведено аналіз трансакційних витрат у логістичній системі АПК. Однак недостатньо розробленими залишаються інші структурні частини витрат підприємства в розрізі трансакційних. Саме тому питання трансакційних витрат у сфері агропромислового комплексу заслуговує в подальшому на детальне вивчення та глибокий аналіз.

Список літератури:

1. Колодійчук В.А. Ефективність логістики зерна та продуктів його переробки : монографія. Львів : Український бестселер, 2015. 574 с.
2. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економіки та економічної думки : підручник. Київ : Знання, 2011. 646 с.
3. Микроэкономика: практический подход / А.Г. Грязнова и др. ; по ред. А.Г. Грязновой и А.Ю. Юданова ; 5 изд., стер. Москва : КНОРУС, 2009. 704 с.
4. Проект розвитку зерносховищ та сільськогосподарських кооперативів в Україні (Канадський кооперативний зерновий проект). URL : <http://www.zerno.org.ua/> (дата звернення: 03.12.2019).

References:

1. Kolodijchuk V.A. (2015) *Efektivnist' lohistyky zerna ta produktiv joho pererobky* [Efficiency of grain logistics and products of its processing]. Lviv: Ukrainian bestseller. (in Ukrainian)
2. Yukhymenko P.I. Leonenko P.M. (2011) *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky* [History of Economics and Economic Thought]. Kiev: Knowledge. (in Ukrainian)
3. Grjaznova A.G. and others. (2009) *Mikroekonomika: prakticheskij podhod* [Microeconomics: a practical approach]. Moscow. (in Russian)
4. Proekt rozvytku zernoskhovysch ta sil's'kohospodars'kykh kooperatyviv v Ukraini (Kanads'kyj kooperatyvnyj zernovyj proekt) [Project for the development of granaries and agricultural cooperatives in Ukraine (Canadian Cooperative Grain Project)]. Available at: <http://www.zerno.org.ua/> (Accessed 3 December 2019).

ТРАНСАКЦИОННЫЕ ИЗДЕРЖКИ В ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ АПК

Статья посвящена исследованию и анализу трансакционных издержек предприятий агропромышленного комплекса. На основе проведенного теоретического исследования определена эволюция трансакционных издержек в логистической системе, а также определены этапы возникновения трансакций в процессе логистической цепи «продавец – потребитель». С практической точки зрения определены недостатки в процессе транспортировки продукции от производителя к потребителю. Определены трансакционные издержки при перевозке зерна вагонов-зерновозов и найдено решение минимизации этих затрат продавцом-производителем. Проведенное исследование позволило раскрыть роль трансакционных издержек для сельскохозяйственного предприятия и определить направления дальнейших исследований управления трансакционными издержками предприятия в сфере агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: трансакция, трансакционные издержки, управление трансакционными издержками, трансакционные издержки в логистической системе.

TRANSACTION COSTS IN THE AIC LOGISTICS SYSTEM

The article is devoted to the research and analysis of transaction costs of agricultural enterprises. In this article, the author conducted a study of the transaction costs of the enterprise. The concept of transaction costs of the enterprise is defined. The author investigates the directions of determining the nature of transaction costs. The role of transaction costs of the enterprise and ways of its optimization are also defined. The article analyzes various approaches and methods of minimizing the transaction costs of the enterprise. Considering that there are different approaches and methods of minimizing the transaction costs of the enterprise, it is concluded that there is no one universal way to reduce such costs. However, in decision-making processes, information about planned or incurred transaction costs is important, which is why the issue of minimizing transaction costs is at the top of business management. Based on the theoretical study, the evolution of transaction costs of the enterprise in the logistics system is determined, as well as the stages of occurrence of transactions in the process of the seller-consumer logistics chain. Considering the transaction costs of the enterprise through the lens of logistics, we have determined that at certain stages it is possible to influence the occurrence, size and efficiency of transaction costs. Separate transaction costs may affect the effectiveness of the activity, but the main prob-

lem remains the lack or validity of data on such costs. From a practical point of view, the shortcomings in the process of transportation of products from producer to consumer are identified. The transaction costs of the enterprise for the transportation of grain by wagons-grain trucks were determined and the solution of minimization of these costs by the seller-producer was found. Thus, the study conducted by the author made it possible to reveal the role of transaction costs for an agricultural enterprise and to determine the directions of further research on the transaction costs management of enterprises operating in the field of agro-industrial complex.

Key words: *transaction, transaction costs, transaction costs management, transaction costs in the logistics system.*